

Buvusių dvarų sodybų želdynai ir jų tvarkymas

Laimutis Januškevičius¹, Jūratė Kamičaitytė-Virbašienė²

*Kauno technologijos universiteto Statybos ir architektūros fakulteto
Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas
Tel. (8–37) 45 15 46, el. paštas: ¹laimis_jan@yahoo.com, ²jurate.kamicaityte@ktu.lt*

1999–2009 m. buvo ištirta per 200 šalies dvarų parkų. Pagal išplanavimo pobūdį šiuos parkus galima būtų suskirstyti taip: geometrinio plano – 55 parkai (27,5 %), mišraus – 107 (53,5 %) ir peizažiniai – 38 (19 %). Iš viso šalies dvarų parkuose šiuo metu auga apie 350 introdukuotų sumedėjusių augalų rūšių ir dekoratyvinių formų (*Pinophyta* – 95, *Magnoliophyta* – 255), priklausančių 39 šeimoms ir 93 gentims (*Pinophyta* – 4 šeimos ir 11 genčių, *Magnoliophyta* – 35 ir 82). Kiekvieno senojo parko renovaciją reiktų pradėti nuo elementarių jo tvarkymo ir priežiūros darbų. Tai vadinamasis „rūdžių pašalinimas“ nuo seno meno kūrinių, leidžiantis aiškiau pajauti šio kūrinių dvasią ir parinkti tinkamiausius renovacijos kelius ir metodus. Vykdamas renovacijos darbus, pagrindinį dėmesį reikia skirti parko erdvinei struktūrai atkurti. Gerai prižiūrimi parkai, išsaugodami daugiau ar mažiau ryškius autentiškumo bruožus, išgyvena 200–300 metų. Kiekviena karta jiems suteikia kažką savo, pritaikydama savo poreikiams ir interesams bei savo laikmečio dvasią.

Reikšminiai žodžiai: dvaro sodyba, parkas, rūšis, forma.

In 1999-2009 200 parks in former manor places were explored and evaluated. 107 historic parks have *mixed* (53,5%), 55 parks (27,5%) have *geometric* and 38 parks (19%) have *irregular* structure of the plan. 350 species and cultivars of introduced ligneous plants are registered (95 are *Pinophyta*, 255 are *Magnoliophyta*) which belong to 39 families and 93 genera (*Pinophyta* – 4 families and 11 genera, *Magnoliophyta* – 35 and 82). It is established that the first steps of renovation of the historic park should be the basic clear-out and maintenance works and the main attention has to be paid to the reconstruction of the spatial structure of the park. Well maintained parks live and retain features of authenticity for 200–300 years but every generation has the right to arrange the park satisfying its needs without compromising the future generations to meet their own needs and not decreasing the cultural value of the park.

Key words: manor place, park, species, cultivar.

Įvadas

Daugelis šalies senųjų dvarų parkų visų pirma yra puikūs kraštovaizdžio architektūros meno kūriniai, projektuoti ir kurti tokių žinomų kraštovaizdžio architektų kaip E. Andrė (Edouard Andre) (Palangos, Trakų Vokės, Lentvario ir Užutrakio parkai), Stuokos-Gucevičiaus (Verkių parkas), Rygos sodų ir parkų direktoriaus G. Kufalto (G. Kuphaldt) (Žagarės, Terespolio parkai). Daugelio kitų parkų projektų autoriai nežinomi, bet, sprendžiant iš šių parkų erdvinės struktūros ir augalų rūšinio asortimento parinkimo, juos kūrė profesionalių meistrų rankos. Gana daug šalies senųjų parkų vertingi ir dendrologiniu požiūriu dėl juose augančių retų egzotinių medžių. Iš tokių visų pirma reiktų paminėti Palangos botanikos parką, Degaičių (Telšių raj.), Žagarės (Joniškio raj.), Rietavo, Terespolio, Dotnuvos, Lančiūnavos (Kėdainių raj.), Kretingos ir kt. Tačiau, jau kuris laikas, lankantis dvarų sodybose, bene didžiausią nerimą kelia parkų būklė. Dauguma dvarų parkų tvarkomi tik minimaliai, o kai kurie ir visiškai palikti likimo valiai. Gerai ir pakankamai gerai tvarkomų parkų šalyje galima priskaičiuoti tik apie 40–45 arba jie sudaro apie 20–23 % visų dvarų parkų. Iš tokių visų pirma paminėtinas jau keletą dešimtmečių tradiciškai rūpestingai ir gerai prižiūrimas Palangos botanikos parkas. Šiandien šį parką teisėtai galima būtų laikyti šalies parkų tvarkymo ir priežiūros etalonu. Gana gražiai prižiūrimi Mažeikių rajone esantys Plinkšių ir Renavo parkai, gerą įspūdį palieka Biržų pilies parkas. Pastaraisiais metais, siekiant išsaugoti dvarų kultūros paveldą, šalyje gana sparčiai vykdoma dvarviečių privatizacija. Po truputį išibėgėja dvarų sodybų, o kartu ir parkų, renovacijos procesai, kuriems neretai panaudojamos Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšos. Deja, ne visada tai duoda norimus rezultatus.

Šio darbo tikslas, remiantis ilgamečių šalies dvarų parkų bioekologinių, dendrologinių bei kraštovaizdinių tyrimų duomenimis, pateikti šių želdynų įvertinimą kraštovaizdžio architektūros ir dendrologiniu požiūriu, aptarti jų erdvinę struktūrą, būklę, introdukuotų sumedėjusių augalų rūšinį

asortimentą bei trumpai apžvelgti ir įvertinti šiandien čia vykstančius ir ne visada pozityvius privatizacijos ir renovacijos procesus, pateikiant savo pastabas ir pasiūlymus.

Tyrimų metodika

Įvertinant šiandieninę situaciją, darbe buvo pasinaudota Lietuvos senųjų dvarų parkų tyrimų duomenimis, surinktais ekspediciniu būdu 1999–2009 m. Šiuos tyrimus finansavo Aplinkos ministerija. 1999–2005 m. pagrindinis dėmesys buvo skiriamas parkų dendrologiniams tyrimams (Januškevičius, 2001, 2003, 2004, 2005). Kiekviename parke buvo registruojami ir vertinami šie duomenys ir rodikliai: tikslus parko adresas, valdytojas (naudotojas), parko plotas (ha), būklė, parke augančių vietinių medžių rūšinė sudėtis, introdukuotų sumedėjusių augalų inventorizaciniai duomenys ir ypač vertingų (įspūdingų matmenų) vietinių medžių (paprastųjų ažuolų, uosių, klevų ir kt.) taksaciniai rodikliai (aukštis, skersmuo ir būklė). Egzotiniams medžiams ir krūmams buvo registruojama: augalų sisteminė priklausomybė (rūšis, porūšis, varietetas, forma), augalų aukštis (m), medžių kamienų skersmuo (cm) krūtinės aukštyje (1,3 m), augalų žydėjimo ir derėjimo laipsnis ir būklė. Augalų sisteminė priklausomybė buvo patikslinama remiantis literatūriniais šaltiniais (Griffiths, 1997; Januškevičius, Budriūnas, 1987; Krüssmann, 1976, 1977, 1978, 1983; Ramanauskas ir kt., 1973; Snarskis, Galinis, 1974).

Augalų aukštis buvo matuojamas Makarovo aukštimačiu (medžiams) arba matavimo lazda (krūmams), o medžių kamieno skersmuo – žerglėmis, kurių padalos vertė 2 cm. Augalų žydėjimas ir derėjimas įvertintas vizualiniu būdu (įvertinant aukštų medžių derėjimą, esant būtinybei, buvo panaudojami žiūronai) pagal 4 balų skalę: 0 – augalas nežydi ir nedera; 1 – silpnai žydi ir dera (išsiskleidžia tik pavieniai žiedai, subręsta pavieniai vaisiai); 2 – vidutiniškai žydi ir dera (išsiskleidžia apie 50 % žiedų, subręsta apie 50 % vaisių, lyginant su gausiu vieno ar kito augalų taksono žydėjimu ar derėjimu); 3 – gausiai žydi ir dera. Augalų būklė buvo vertinama vizualiai pagal 3 balų skalę: 1 – gera būklė (augalas gerai išsivystęs, sveikai atrodo, gerai išsivystę ūgliai, pumpurai ir lapai, gausiai žydi ir dera); 2 – vidutinė būklė (bendras augalo išsivystymas pastebimai silpnesnis, mažesnis ūglių prieaugis ir sulapojimas, silpniau žydi ir dera); 3 – bloga būklė (augalas aiškiai nusilpęs, nežymus ūglių prieaugis, retesnė lapija, pastebimi ligų, kenkėjų ir mechaniniai pažeidimai, augalas silpnai žydi ir dera arba nedera išvis).

Parkų būklė buvo vertinama pagal 4 balų skalę: 1 – labai gera (parkas gerai sutvarkytas, nėra sausuolių, menkaverčių medžių ir krūmų, suformuotos erdvės, gerai prižiūrėti takai, mažosios architektūros objektai, vejos ir tvenkiniai); 2 – gera (nuo labai gerai tvarkomų parkų skiriasi kiek blogiau prižiūrimomis, rečiau šienaujamosiomis vejomis ir kiek blogesne bendra parko tvarka); 3 – patenkinama (parkas apleistas, prastai prižiūrimos vejos, takai, yra pavienių sausuolių, menkaverčių medžių ir krūmų); 4 – bloga ir labai bloga (parkas praktiškai neprižiūrimas ir paliktas likimo valiai: nešienaujamos vejos, gausu menkaverčių medžių ir krūmų, užžėlę takai ir tvenkiniai). Parkų planinė erdvinė struktūra vertinta tyrimų vietose metu vizualiniu būdu (apžiūrėjimas, fotofiksacija) ir kameralinių tyrimų metu analizuota aerofotografinė medžiaga, literatūros šaltiniai ir kt.

Vykdamas parkų tyrimus 2006–2008 m. didesnis dėmesys buvo skiriamas parkų būklės įvertinimui ir privatizacijos bei renovacijos problemų nagrinėjimui. 2009 m. pakartotinai buvo aplankyta dauguma tautinio atgimimo metais privatizuotų, renovuotų ar šiuo metu renovuojamų parkų, kritiškai įvertinant šių procesų eigą ir patirtį šalyje.

Tyrimų rezultatai ir jų aptarimas

Bendroji parkų apžvalga. Šiandien mūsų šalyje priskaičiuojama apie 250–300 senųjų parkų (atskiri autoriai šį skaičių nurodo labai nevienodai). Mūsų tyrimų duomenimis, nemaža dalis šių želdynų neturi parkams būdingos erdvinės struktūros, yra nedidelio ploto, todėl juos reikėtų priskirti ne parkų, bet, paprasčiausiai, buvusių dvarų sodybų želdinių kategorijai. Tokiu būdu realus senųjų

parkų skaičius būtų apie 200. Remiant Aplinkos ministerijai, 1999–2002 m. buvo applankyta ir įvertinta per 200 šalies dvarų parkų. Daugiausiai parkų buvo ištirta Vilniuje ir Vilniaus rajone (15). Ištirtų parkų gausa taip pat pasižymi Kėdainių (11), Kelmės, Pasvalio (po 9 parkus), Klaipėdos (8), Panevėžio, Radviliškio, Rokiškio (po 7 parkus), Biržų, Šiaulių, Trakų ir Ukmergės raj. (po 6 parkus).

Pagal *plotą* šalies parkus galima būtų suskirstyti į 4 kategorijas: *dideli parkai* (>30 ha), *vidutiniai* (10–30 ha), *maži* (2–10 ha) ir *parkai–sodybos*, kurių plotas paprastai neviršija 2 ha. Pastarieji paprastai neturi ir parkams būdingos erdvinės struktūros. Juos dažniausiai sudaro vaismedžių sodai bei sodybos teritorijoje padrikai išsibarstę želdiniai. Šiuo požiūriu ištirti šalies parkai pasiskirsto taip: dideli – 24 (11,9 %), vidutinio dydžio – 53 (26,4 %), maži – 112 (55,7 %) ir parkai – sodybos 12 (6 %). Iš pačių didžiausių parkų paminėtini: Vingio (184 ha), Gelgaudiškio (119 ha), Palangos (86 ha), Žagarės (71,8 ha), Rietavo (64,3 ha), Užutrakio (58,9 ha), Plungės (58,3 ha), Renavo (51,4 ha), Zvyplių (50,2 ha) ir Pakruojo (48,2 ha).

Išnagrinėjus *parkų planinę erdvinę sandarą* galima teigti, kad dauguma ištirtų parkų yra *mišraus plano su vyraujančiais peizažinio stiliaus elementais*. Apie mišrų šių parkų išplanavimą byloja daugumoje jų išlikę medžių alėjos ir eilės bei geometrinio plano dvarų rūmų teritorijos su simetriškos formos parterine dalimi, privažiavimo keliais ir takais. Ryškiausi šalies *peizažinių* parkų pavyzdžiai yra E. Andre projektuoti Palangos, Trakų Vokės, Lentvario ir Užutrakio parkai bei Kretingos dvaro parkas. Nors čia reiktų pasakyti, kad puošni ir vaizdinga peizažinė dalis būdinga daugumai šalies parkų. Iš jų galbūt daugiau išsiskiria Astravo, Aštriosios Kirsnos, Bačkonių, Burbiškio (Radviliškio raj.), Jašiūnų, Joniškio, Kėdainių, Lančiūnavos, Noriūnų, Paežerių (Vilkaviškio raj.), Pagryžuvio, Plinkšių, Plungės, Renavo, Sirutiškio, Šešuolėlių, Švėkšnos, Veisiejų, Verkių, Vilkėnų ir Žagarės parkai. Daugiau ar mažiau ryškus *geometrinis išplanavimas* būdingas Antanavo, Ariogalos, Arnionų, Baltosios Vokės, Biržų pilies, Dūkšto, Gargždų, Gelgaudiškio, Gornostajiškių, Grinkiškio, Kazitiškio, Kelmės, Kuršėnų, Kurtuvėnų, Lančiūnavos, Leipalingio, Panerių (Elektrėnų sav.), Raguvėlės, Rokiškio, Salų, Sapiegų, Šiaulių (Zubovo), Vidiškių, Zvyplių ir kai kuriems kitiems mažesniems parkams. Pagal želdinių išsidėstymo specifiką į atskirą kategoriją galima būtų išskirti *pilių parkus*, kurių šiandien pagrindinė paskirtis – tinkamai įkomponuoti į vieno ar kito šalies regiono gamtinę aplinką pagrindinius šių objektų akcentus – pilis. Tokių parkų šalyje yra nedaug, bet jie labai saviti ir įdomūs. Iš jų paminėtini Biržų, Vytėnų (Jurbarko raj.) ir Raudonės (Jurbarko raj.) pilių parkai bei aplinkiniai Trakų pilies, taip pat Vilniaus Gedimino kalno želdiniai. Šiai kategorijos, matyt, reiktų priskirti ir Siesikų dvaro parką (Ukmergės raj.). Pagal išplanavimo pobūdį ištirtus parkus galima būtų suskirstyti taip: geometrinio plano – 55 parkai (27,5 %), mišraus – 107 (53,5 %) ir peizažiniai – 38 (19 %). Nors reiktų pripažinti, kad šis parkų suskirstymas yra daugiau ar mažiau sąlyginis, nes tipiškų (stilistinių) geometrinio išplanavimo parkų mūsų šalyje nėra. Tą patį galima pasakyti ir apie daugumą mūsų peizažinių parkų, kurie paprastai daugiau ar mažiau turi ir geometrinio išplanavimo bruožų.

Atsižvelgiant į *introdukuotų (svetimžemių) medžių bei krūmų asortimentą* ištirtus dvarų parkus galima suskirstyti į 4 kategorijas: *parkai – dendrologinės kolekcijos* (>50 introdukuotų medžių bei krūmų rūšių ir dekoratyvinių formų), *dendrologiniu požiūriu turtingi parkai* (30–50), *vidutinio turtingumo* (20–30) ir *neturtingi* (<20 egzotinių medžių bei krūmų rūšių ir dekoratyvinių formų). Iš turtingiausių šalies parkų, kuriuos galima būtų priskirti dendrologinėms kolekcijoms, paminėtini Palangos botanikos parkas (apie 300 augalų rūšių ir formų), Degaičių (86), Žagarės (61), Dotnuvos (62), Rietavo (58) ir Terespolio (51). Šie parkai sudaro 4,5 % visų ištirtų parkų. Prie dendrologiniu požiūriu turtingų parkų galima priskirti 24 parkus (11,9 %). Iš jų paminėtini Lančiūnavos (48), Priekulės vidurinės mokyklos (48), Beinoravos (44), Kretingos (44), Plinkšių (44), Antazavės (41), Trakų Vokės (41) ir kt. Vidutinio turtingumo parkų rasta 37 (18,5 %) ir neturtingų – 131 (65,1%). Iš viso šalies dvarų parkuose šiuo metu auga apie 350 introdukuotų sumedėjusių augalų rūšių ir dekoratyvinių formų (*Pinophyta* – 95, *Magnoliophyta* – 255), priklausančių 39 šeimoms ir 93 gentims (*Pinophyta* – 4 šeimos ir 11 genčių, *Magnoliophyta* – 35 ir

82). Iš retesnių parkų egzotinių medžių paminėtini: pilkasis kėnis ir jo melsvaspyglė forma (*Abies concolor* (Gordon et Glend.) Lindl. ex Hildebr., *A. concolor* ‘Violacea’), lygiažvynis ir sachalininis kėniai (*A. homolepis* Sieb. et Zucc., *A. sachalinensis* (Schmidt.) Mast.), dviskiautis ginkmedis (*Ginkgo biloba* L.), japoninis ir kurilinis maumedžiai (*Larix kaempferi* (Lamb.) Carr., *Larix gmelinii* (Rupr.) Rupr. ex Kuzn. var. *japonica* (Reg.) Pilger), juodoji eglė (*Picea mariana* (Mill.) BSP.), kedrinė, sibirinė ir veimutinė pušys (*Pinus cembra* L., *P. cembra* L. ssp. *sibirica* (Du Tour) Rupr., *P. strobus* L.), kanadinė cūga (*Tsuga canadensis* (L.) Carr.), raudonžiedis, rausvažiedis ir geltonžiedis kaštonai (*Aesculus pavia* L., *A. x carnea* Hayne, *A. flava* Sol.), gelsvažiedė ir paprastoji katalpos (*Catalpa ovata* G. Don, *C. bignonioides* Walter), tridyglė gledičia (*Gleditsia triacanthos* L.), gelsvažiedis tulpmedis (*Liriodendron tulipifera* L.), japoninė magnolija (*Magnolia kobus* DC.) ir daugelis kitų rūšių ir formų.

Nerimą kelia šiandieninė parkų būklė. Labai geros būklės šiuo metu yra tik 14 parkų (7 % visų tirtų parkų): Palangos, Alantos, Antazavės, Birštono, Biržų pilies, Burbiškio (Radviliškio raj.), Paežerių (Vilkaviškio raj.), Plinkšių, Renavo, Rokiškio ir kai kurie kiti. Prie pakankamai gerai prižiūrimų ir tvarkomų parkų galima priskirti 32 parkus (15,9 %), patenkinamos būklės – 78 (38,8 %) ir blogos ir labai blogos būklės – 77 (38,3 %). Pagrindinė priežastis, matyt, yra ta, kad daugelis parkų kol kas neturi gerų šeiminių. Dažniausiai jie priskiriami seniūnijoms, kurios nesuranda nei laiko, nei lėšų parkams tvarkyti ir prižiūrėti. Nors yra ir gražių išimčių. Čia galima būtų paminėti Alantos (Molėtų raj.), Raudondvario (Radviliškio raj.), Švėkšnos (Šilutės raj.), Veisiejų (Lazdijų raj.) ir kai kuruos kitus seniūnijų tvarkomus parkus.

Terminologijos klausimai. Kalbant apie šalies senuosius dvarų parkus bei jų renovaciją ir nagrinėjant konkrečius pavyzdžius, neretai susiduriama su kai kuriais terminologijos netikslumais. Aptariant kapitalinius senųjų parkų tvarkymo darbus, kraštovaizdžio architektai ir kiti šios srities specialistai gana dažnai naudoja terminą „parko restauravimas“ ar „parko restauracija“. Dėl šio termino panaudojimo renovuojamiems parkams norėtusi paprieštarauti. Ką visgi reiškia terminas „restauracija“? Tai architektūros arba dailės kūrinių atnaujinimas, tikslus vieno ar kito meno kūrinių pirmykštės būklės atkūrimas, t. y. identiteto atkūrimas, vykdant objekto renovaciją (atnaujinimą). Šis terminas puikiai tinka, vartojamas ir vartotinas, kada kalbame apie dailės kūrinių (paveikslų, freskų, skulptūrų...) bei kultūros paveldui priklausančių architektūros objektų – statinių atnaujinimą. Tačiau seniesiems dvarų parkams šį terminą reikėtų taikyti su išlygomis. Taip, parkas, neabejotinai, yra kraštovaizdžio architektūros meno kūrinys, bet, skirtingai nuo mūsų minėtų, tai gyvas, nuolat besivystantis ir nuolat kintantis kūrinys. Atsižvelgiant į termino „restauracija“ apibrėžimą, mes, vykdydami senųjų parkų želdinių tvarkymo darbus, turėtume „atsodinti“ ir stiprių vėtrų nulaužtus ar nuo senatvės žuvusius galingus šimtamečius medžius, daugiau ar mažiau formuojančius parko erdves, jo architektūrinį-estetinį vaizdą (identitetą). Bet tai juk, paprasčiausiai, neįmanoma. Žinoma, senuosiuose parkuose restauruoti galima ir dažniausiai netgi reikia daugelį pasenusių ir nusidėvėjusių infrastruktūros elementų – poilsio vietas, apžvalgos aikšteles, pavėsines, koplyčias, skulptūras ir netgi buvusius dvarų rūmus, kurie dažniausiai ir būdavo pagrindiniu senųjų parkų infrastruktūros elementu ir, be abejonės, kompoziciniu centru. Taigi, aptariant senųjų parkų, kaip kompleksinių darinių, tvarkymo klausimus, reiktų vartoti ne terminą „restauracija“, o puikiai tam tinkamą taip pat tarptautinį žodį „renovacija“ (atnaujinimas, atkūrimas), nekeičiant parko projekto autoriaus ir kūrėjo pirminių sprendimų ir pasiūlymų kraštovaizdžio architektūros požiūriu, kas išties ir sudaro parko, kaip meno kūrinių, esmę. Sklaidant literatūrą parkų klausimais neretai susiduriama ir su terminu „rekonstrukcija“, kurio konkretus pritaikymas viename ar kitame kontekste taip pat kelia abejonę. Žodis „rekonstrukcija“ reiškia vieno ar kito praktiškai sunaikinto arba iš dalies sunaikinto objekto (meno kūrinių) atkūrimą pagal išlikusius jo fragmentus, dokumentus, piešinius ar kitą archyvinę medžiagą. Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir kitose Vakarų ir Pietų Europos šalyse buvo atkurta gana daug renesansinių ir barokinių sodų. Ne taip seniai baigti išpūdingo Rundalės dvaro barokinio sodo rekonstrukcijos darbai kaimyninėje Latvijoje (Bauskės raj.). Deja Lietuvoje mes tuo pasigirti negalime. Vienintelė vieta, kur realiai galima būtų atkurti buvusį

barokinį sodą – Sapiegų dvaro parkas Vilniuje, iki šiol išsaugojęs gana ryškius čia kažkada buvusio tokio sodo požymius. Deja, šios galimybės vargu ar kada nors bus realizuotos.

Apibendrinus senųjų parkų tvarkymo patirtį, galima teigti, kad senieji parkai, juos suvokiant kaip statybinio ir žaliojo – gyvojo paveldo kompleksą, turėtų būti tvarkomi juos *renovuojant* (atkuriant, atnaujinant), tačiau nekeičiant jų meninės išraiškos, pirminio projekto idėjos, atvirų erdvių ir medynų proporcijų bei jų kontūrų plastikos (Želdynų apsaugos..., 2002; LR Želdynų..., 2007).

Privatizacijos klausimai. Šiandien labai neramina ir dvarų sodybų ir senųjų dvarų parkų privatizacijos eiga. Mūsų duomenimis, šiuo metu privačiose rankose atsidūrė apie 30% dvarų parkų. Nesiginčysime, dvarviečių ir jose esančių parkų privatizacija neretai yra vienintelė reali galimybė šiems svarbiems kultūros paveldo objektams išsaugoti. Bet tai neturėtų būti daroma skubotai, o labai apgalvotai, realiai įvertinus būsimos dvarvietės ir parko šeimnininko ketinimus bei finansines galimybes ir pateikiant jam specialios sutarties formoje tam tikras sąlygas, kurių jis turėtų laikytis tvarkydamas ir prižiūradamas privatizuotą kultūros paveldo objektą. Kalbant apie parkus, šios sąlygos visų pirma turėtų užtikrinti gerą parko tvarkymą ir priežiūrą ir, kas ne mažiau svarbu, atvirumą visuomenei. Parko lankymo laiką, be abejonės, turėtų nustatyti kultūros paveldo objekto šeimnininkas, bet jis turėtų būti patogus ir priimtinas abiem pusėms – tiek objekto valdytojui, tiek ir potencialiems lankytojams. Labai nemalonu, kada su gera nuotaika ir dar geresniais ketinimais atvažiavus į parką, tave pasitinka užrakinti vartai ir... jokios informacijos... Taip atsitiko, apsilankius daugelio žurnalistų, sakytume, labai nepelnytai išgirtame Vidiškių dvare (Ignalinos raj.), kuriame, jei tikėtume reklama, vyksta įvairūs dalykiniai renginiai, konferencijos, proginės šventės. Šioje atgimimo metais privatizuotoje dvarvietėje yra ir kitas „skaudulys“ – jos naujasis šeimnininkas deramai ir tikrai gana neblogai sutvarkė tik rūmus ir parterinę parko dalį, o visas už rūmų esantis, gražiose terasose išsidėstęs, peizažinis parkas ir puikios ežero pakrantės liko užmirštos ir netvarkomos. Taigi šio konkretaus objekto privatizavimo esmę galima apibūdinti vienu sakiniu – sutvarkyti ir panaudoti tik tai, kas naudinga naujajam šeimnininkui, o visa kita – ne jo reikalas. Bet, gerbiamieji, mes turime reikalą su parku – kraštovaizdžio architektūros meno kūrinium, ir čia tokiai vartotojiškai pažiūrai ne vieta. Labai gaila, bet Vidiškių dvarvietė šiuo požiūriu ne pats blogiausias pavyzdys. Šalyje turime daug privatizavimo atvejų, kada minėtas meno kūrinys, parkas, paprasčiausiai privatizuojamas dalimis, t. y. suplėšomas gabalais. Iškalbingi tokio privatizavimo pavyzdžiai – garsūs Lančiūnavos, Žagarės ir Lentvario dvarų parkai. Apie kokį meno kūrinį, jo išsaugojimą ir vientisumą tokiu atveju galime kalbėti? Taigi iš čia išplaukia dar viena, bene svarbiausia, parkų privatizavimo sąlyga – parkas gali būti privatizuojamas tik kaip nedaloma kultūros vertybė. Ir, atrodytų, kad čia viskas aišku, tačiau atsakingos valstybinės institucijos kažkodėl tai užmiršta. Mūsų giliu įsitikinimu, kultūros paveldo objekto privatizavimo sutartyje turi būti taip pat aptarti ir objekto gražinimo valstybės žinion klausimai, jei naujasis šeimnininkas nevykdo arba nepajėgia vykdyti sutarties sąlygų, kartu ir objektui padarytų nuostolių atlyginimo tvarka ir sąlygos. Juk nereti atvejai, kada privatizuotas kultūros paveldo objektas visiškai apleidžiamas, netgi nuniokojamas ir kaltų lyg ir nelieka. Konkretus pavyzdys – prieš keletą metų privatizuota Belvederio dvaro sodyba ir parkas. Žinoma, čia derėtų paminėti ir kai kuriuos sėkmingos parkų ir dvarų sodybų privatizacijos pavyzdžius. Jau kelinti metai malonu užsukti į Šešuolėlių dvaro parką (Širvintų raj.). Lankytoją jis stebina tvarkingai prižiūrimomis vejomis, išpuoselėta parterine dalimi, jaukiomis poilsio vietomis, pavyzdinčiai sutvarkytu tvenkiniu. Paskutiniaisiais metais, sakytume, kiek netikėtai atgimė Taujėnų dvaro parkas ir sodyba (Ukmergės raj.), gražiai tvarkomi ir prižiūrimi Aštriosios Kirsnos (Lazdijų raj.), Bačkonių (Kaišiadorių raj.) ir Siesikų pilies (Ukmergės raj.) parkai.

Renovacijos klausimai. Dabar vėl norėtusi grįžti prie senųjų parkų renovacijos. Tai labai svarbus parkų priklausomybės klausimas. Kaip rodo praktika, parko, o kartu ir dvarvietės būklė priklauso būtent nuo parko valdytojo arba šeimnininko. Mūsų tyrimų duomenimis, šiandien apie 70% visų senųjų dvarų parkų dar valdo valstybė. Tiesioginiai jų valdytojai dažniausiai yra rajonų

savivaldybės, apskričių ir regioninių parkų administracijos, seniūnijos, mokslo ir mokymo įstaigos. Nemalonu, bet tenka konstatuoti, kad dauguma šių parkų (apie 65%) yra ganėtinai apleisti ir valstybės saugomi, kol kas, tik „popieriuje“. Juk parką, toli gražu, nepakanka įtraukti į Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, juo reikia rūpintis, tvarkyti ir puoselėti... Pagal būklę šiandieninius valstybei priklausančius dvarų parkus galima būtų suskirstyti į šias kategorijas: 1) jau senokai ir tradiciškai *gerai tvarkomi ir prižiūrimi* parkai – Palangos botanikos parkas, Biržų pilies, Raudonės ir Vytėnų pilių parkai, Kretingos, Renavo, Alantos, Baisogalos, Burbiškio (Radviliškio raj.), Raudondvario (Radviliškio raj.), Rietavo, Rokiškio, Verkių, Markučių, Paežerių (Vilkaviškio raj.) ir kiti; 2) tautinio atgimimo metais *renovuoti* arba *šiuo metu renovuojami* parkai: Veisiejų, Bistrampolio, Zyplių, Šilutės, Užutrakio, Pakruojo, Plungės; 3) sąlyginai *apleisti* parkai: Astravo, Apytalaukio, Kėdainių, Terespolio, Šaukėnų, Salantų, Vėžaičių, Noriūnų, Arnionių, Jiezno, Beinoravos, Jašiūnų, Paežerių (Šiaulių raj.), Biržuvėnų, Baltosios Vokės, Maišiagalos ir kiti. Ypatingai geru žodžiu tarp valstybinės priklausomybės parkų norėtusi paminėti šiandieninį Veisiejų dvaro parką, kurio priežiūra ir tvarkymu rūpinasi Veisiejų seniūnija ir Veisiejų regioninio parko administracija. Panaudojant Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšas šis parkas tikra to žodžio prasme buvo prikeltas naujam gyvenimui. Panaudojant minėtų fondų lėšas buvo renovuoti arba šiuo metu renovuojami ir kai kurie kiti dvarų parkai – Pakruojo, Plungės, Zyplių. Paraiškas šioms lėšoms gauti šiuo metu yra pateikę ir dar nemažai rajonų savivaldybių bei kitų parkais besirūpinančių valstybinių institucijų. Tai, be abejonės, nuteikia gana optimistiškai.

Ruošiantis parko renovacijai ir ją pradėjus vykdyti, labai svarbus ir darbų eiliškumas. Bet kurio ir, tuo labiau, apleisto parko renovaciją reiktų pradėti nuo elementarių jo *tvarkymo ir priežiūros* darbų (Florence Charter, 1982) – menkaverčių, savaiminės kilmės atžalų, sausuolių bei ligotų medžių ir krūmų pašalinimo, reguliarios vejų priežiūros, tvenkinių pakrančių išvalymo ir sutvarkymo. Tai vadinamasis „rūdžių pašalinimas“ nuo seno meno kūrinio, leidžiantis aiškiau pajauti šio kūrinio dvasią (buvusią parko erdvinę struktūrą, parko kūrėjo sumanymus) ir parinkti tinkamiausius renovacijos kelius ir metodus. Ir tik atlikus šiuos darbus, reiktų imtis *renovacijos projekto* ruošimo. Tiek rengiant projektą, tiek jį įgyvendinant, pagrindinį dėmesį reikia skirti parko *erdvinės struktūros* (buvusių erdvių ir aikščių) bei *tvenkinių ar jų sistemų* ir, jei įmanoma, *topografinių bruožų* atkūrimui. Tai ir sudaro parko, kaip kraštovaizdžio architektūros meno kūrinio, esmę. Lygiagrečiai pagal galimybes ir poreikius reiktų atkurti ar naujai sukurti (laikantis harmoningos dermės ir matomų skirtumų principo) (Venice Charter, 1965) ir *parko infrastruktūrą* – takų tinklą, poilsio vietas, pavėsines, buvusius statinius, mažosios architektūros objektus, vizualinės informacijos elementus ir t. t.

Mūsų nuomone, renovuojant senuosius parkus nebūtina siekti, o iš esmės ir neįmanoma pasiekti, absoliutaus tapatumo su pirminiu parko modeliu. Galimas istorinio želdyno rūšinės sudėties *atnaujinimas*, nekeičiant jo meninės idėjos ir erdvinės sandaros, tačiau siekiant formuoti klimato pokyčiams atsparius, lengvai prižiūrimus, vešlius, sveikus produktyvius želdinius, jų auginimui ir priežiūrai eikvojant kuo mažiau laiko ir finansinių sąnaudų. Galimas netgi ir *naujų* medžių ir krūmų masyvų, grupių, eilių ir soliterų *formavimas* neišlikusio istorinio želdyno vietose (kai nėra patikimos istorinės medžiagos, kaip želdynas toje vietoje atrodė) ar greta istorinio želdyno teritorijos naudojant vietines ir introdukuotas želdinių rūšis, atsižvelgiant į istorinio želdyno būdingus erdvių dydžius, plano konfigūraciją, uždaramą, kompozicinę struktūrą ir kitus kriterijus ir siekiant harmoningos dermės bei akcentuojant skirtumus tarp naujų darinių ir istorijos palikimo, nes naujų želdyno dalių vienas svarbiausių uždavinių visų pirma atskleisti saugomų vertybių savitumą ir svarbą. Be to, tvarkant želdinius būtina užtikrinti optimalią buvusių dvarų sodybų pastatų ir statinių apžvalgą, išryškinti buvusių dvarų sodybų vizualinę kompozicinę reikšmę kraštovaizdyje želdyno kaip jungiamosios dvaro sodybos teritorijos dalies pagalba.

Antra vertus, renovuotas parkas negali būti tik saugomas po kažkokiu „stiklo gaubtu“. Jis turi tarnauti visuomenės poreikiams ir maksimaliai juos tenkinti. Šie želdynai turėtų būti tvarkomi atsižvelgiant į polifunkcinio naudojimo kriterijų, t. y. į reprezentacinės, ramaus ir aktyvaus poilsio,

renginių bei ūkinės ir kitų reikalingų zonų reikmes. Prioritetas turėtų būti teikiamas ramiam pažintiniam rekreaciniam istorinio želdyno naudojimui. Intensyvi aktyvi rekreacija galima naujai formuojamose želdyno dalyse.

Gerai prižiūrimi parkai, išsaugodami daugiau ar mažiau ryškius autentiškumo bruožus, išgyvena 200–300 metų. Tačiau kiekviena karta jiems paprastai suteikia kažką savo, pritaikydama savo poreikiams ir interesams ir, galų gale, savo laikmečio dvasiai. Taigi laikui bėgant norime mes to ar nenorime, neišvengiamai keičiasi parkų infrastruktūros elementai, zonavimo ypatumai, augalų rūšinis asortimentas ir, kartais, netgi erdvinė struktūra. Be to, kaip jau buvo minėta anksčiau, parkas gyvas, nuolat besivystantis ir kintantis kraštovaizdžio meno kūrinys ir, vien jau dėl šios priežasties, jo negalima išprausti į kažkokius trafaretinius ir sustingusius „saugojimo“ rėmus. Šiandieninėje Lietuvos ekonominėje situacijoje pagrindinis faktorius, limituojantis šalies senųjų parkų renovacijos procesą, yra ribotos finansavimo galimybės. Labai gaila, kad valstybės pagalba čia beveik neįjungiama. Todėl belieka tikėtis tik privataus kapitalo iniciatyvos ir operatyviai ir tinkamai pasinaudoti Europos Sąjungos struktūrinių fondų parama. Kaip ten bebūtų, norėtusi į ateitį žvelgti optimistiškai ir palinkėti šiandieniniams senųjų parkų valdytojams nenuleisti rankų, energingai ieškoti finansavimo šaltinių ir išnaudoti visas galimybes šiems nuostabiems gamtos ir kultūros paveldo objektams atgaivinti. Juk gražių ir sektingų pavyzdžių jau turime.

Išvados

Apibendrinus atliktų tyrimų duomenis galima padaryti šias išvadas:

1. Pagal išplanavimo pobūdį ištirtus parkus galima būtų suskirstyti taip: geometrinio plano – 55 parkai (27,5 %), mišraus – 107 (53,5 %) ir peizažiniai – 38 (19 %). Iš viso šalies dvarų parkuose šiuo metu auga apie 350 introdukuotų sumedėjusių augalų rūšių ir dekoratyvinių formų (*Pinophyta* – 95, *Magnoliophyta* – 255), priklausančių 39 šeimoms ir 93 gentims (*Pinophyta* – 4 šeimos ir 11 genčių, *Magnoliophyta* – 35 ir 82).
2. Aptariant senųjų parkų, kaip kompleksinių statybinio ir žaliojo – gyvojo paveldo darinių, tvarkymo klausimus, reiktų vartoti ne terminą „restauracija“, o puikiai tam tinkamą tarptautinį žodį „renovacija“ (atnaujinimas, atkūrimas), maksimaliai prisilaikant parko projekto autoriaus ir kūrėjo pirminių architektūrinių sprendimų. Tačiau senuosiuose parkuose restauruoti, rekonstruoti ar naujai sukurti (laikantis harmoningos dermės ir matomų skirtumų principo) galima ir reikia daugelį pasenusių ir nusidėvėjusių ar trūkstamų infrastruktūros elementų.
3. Dvarviečių ir jose esančių parkų privatizacija neretai yra vienintelė reali galimybė šiems svarbiems kultūros ir gamtos paveldo objektams išsaugoti. Bet tai turėtų būti daroma labai apgalvotai, realiai įvertinus būsimo dvarvietės ir parko šeiminingo ketinimus bei finansines galimybes ir pateikiant jam specialios sutarties formoje sąlygas, kurių jis turėtų laikytis tvarkydamas ir prižiūradamas privatizuotą kultūros paveldo objektą. Senieji parkai gali būti privatizuojami tik kaip nedaloma kultūros vertybė.
4. Šiandien apie 70 % visų senųjų dvarų parkų valdo valstybė. Tiesioginiai jų valdytojai dažniausiai yra rajonų savivaldybės, apskričių ir regioninių parkų administracijos, seniūnijos, mokslo ir mokymo įstaigos. Dauguma šių parkų (apie 65 %) yra ganėtinai apleisti ir valstybės saugomi kol kas tik „popieriuje“.
5. Seno parko renovaciją reiktų pradėti nuo elementarių jo tvarkymo ir priežiūros darbų. Tai vadinamasis „rūdžių pašalinimas“ nuo seno meno kūrinio, leidžiantis aiškiau pajauti šio kūrinio dvasią (parko erdvinę struktūrą, parko kūrėjo sumanymus) ir parinkti tinkamiausius renovacijos kelius bei metodus. Vykdamas renovacijos darbus, pagrindinį dėmesį reikia skirti parko erdvinės struktūros, tvenkinių ar jų sistemos ir, jei įmanoma, topografinių bruožų atkūrimui, tai ir sudaro parko, kaip kraštovaizdžio architektūros meno kūrinio, esmę.
6. Gerai prižiūrimi parkai, išsaugodami daugiau ar mažiau ryškius autentiškumo bruožus, išgyvena 200–300 metų. Kiekviena karta jiems suteikia kažką savo, pritaikydama savo

poreikiams ir interesams bei savo laikmečio dvasiai. Ilgainiui neišvengiamai keičiasi parkų infrastruktūros elementai, zonavimas, augalų rūšinis asortimentas ir netgi erdvinė struktūra.

Literatūra

1. Griffiths M. Index of Garden Plants. Bath: Macmillan, 1997, 1234 p.
2. Historic Gardens (The Florence Charter 1981), adopted by ICOMOS in December 1982. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/e_floren.htm
3. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964), adopted by ICOMOS in 1965. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org/venice_charter.html
4. Januškevičius L. Lietuvos parkai ir jų dendroflora. *Želdiniai ir jų dizainas. Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2005. P. 25–39
5. Januškevičius L. Lietuvos parkai ir jų introdukuota dendroflora. *Mūsų girios*, Nr. 5, 2003. P. 13–14
6. Januškevičius L. Lietuvos parkai. Kaunas, 2004, 485 p.
7. Januškevičius L. Vakarų Lietuvos senųjų parkų egzotiniai medžiai ir krūmai. Vytauto Didžiojo universiteto botanikos sodo raštai. 2001, Nr. 10. P. 88–107
8. Januškevičius L., Budriūnas A.R. Lietuvoje auginami medžiai ir krūmai. Vilnius, 1987, 187 p.
9. Krüssmann G. Bd. 1–486 S; 1977. Bd. 2–466 S; 1978. Bd. 3–496 S. Handbuch der Laubgehölze. Berlin und Hamburg: Paul Parey, 1976
10. Krüssmann G. Handbuch der Nadelgehölze. Berlin und Hamburg: Paul Parey, 1983, 396 S.
11. Lietuvos Respublikos Želdynų įstatymas. Priimtas Lietuvos Respublikos Seimo 2007-6-28, Nr. X–1241. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301807&p_query=&p_tr2=
12. Ramanauskas V., Čibiras L., Džiaukštas P. ir kt. Dendrologija. Vilnius, 1973, 319 p.
13. Snarskis P., Galinis M. Vadovas Lietuvos dekoratyviniams medžiams ir krūmams pažinti. Vilnius, 1974, 249 p.
14. Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2002-11-29 įsakymu Nr. 615. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=198061&p_query=&p_tr2=

Greenery in Former Manor Places and Their Arrangement

Summary

In 1999-2009 200 parks in former manor places were explored and evaluated. Most of the historic parks have *mixed* (107 parks or 53,5% of the all analyzed parks), 55 parks (or 27,5% of the all analyzed parks) have *geometric* and 38 parks (or 19% of the all analyzed parks) have *irregular* structure of the plan. 350 species and cultivars of introduced ligneous plants are registered (95 are *Pinophyta*, 255 are *Magnoliophyta*) which belong to 39 families and 93 genera (*Pinophyta* – 4 families and 11 genera, *Magnoliophyta* – 35 and 82).

It is established that the first steps of renovation of the historic park should be the basic clear-out and maintenance works. When performing works of renovation the main attention has to be paid to the reconstruction of the spatial structure, water elements or their system and if it is possible topography features of the park. These components of the park comprise the essence of the historic park as a creation of landscape architecture.

Today the state owns 70% of the historic parks but most of them (about 65%) are neglected and in bad physical condition. Privatization of the former manor places and their parks often is the single opportunity to protect these objects of built and green heritage. But the historic park may be privatized only as undivided object of cultural heritage and the owner of it has to arrange and maintain the park only according special conditions referred in the contract and the certified project of renovation.

Well maintained parks live and retain features of authenticity for 200 – 300 years. As time passes the elements of infrastructure, zoning, varietal assortment of the plants and even spatial structure of the park change. Therefore, every generation has the right to arrange the park satisfying it needs without compromising the future generations to meet their own needs and not decreasing the cultural value of the park.